

УДК 94(477):262.14

Концур–Карабінович Н. М.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
та політології, Івано–Франківський національний
технічний університет нафти і газу
(Україна, Івано–Франківськ), Kontsur@i.ua

Постать глави УГКЦ – митрополита Андрея Шептицького в антицерковній політиці радянської влади

На широкому фактологічному матеріалі аналізується становище Української греко–католицької церкви у період відновлення радянської влади. Простежуються чинники, що спонукали радянський тоталітарний режим до широкого загального наступу на УГКЦ та роль митрополита А. Шептицького до цієї влади.

Ключові слова: Українська греко–католицька церква, митрополит, режим.

Окрім адміністративних та економічних методів тиску, що були доволі звичними для комуністичної практики попередніх десятиліть, в існуванні УГКЦ комуністичний режим вбачав насамперед політичний аспект її підпорядкування Ватикану, що сприймався як ворог Радянського Союзу. Крім всього, церква була своєрідним бар'єром на шляху радянизації Західної України та русифікації її населення. То ж зрозумілою ставала антицерковна політика комуністів, спрямована на підрив організації УГКЦ, її сили та впливу на українське суспільство. Так було запроваджено дію радянського чинного законодавства про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та положення про релігійні об'єднання, що призвело до обмеження ролі церкви у суспільному житті. Були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи, видавництва, призупинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Таким чином комуністичний режим намагався суттєво обмежити сфери діяльності та впливу церкви і духовенства на суспільство.

Сучасна дослідниця Л. Бабенко вважає, що, прийшовши в Західну Україну, більшовики перейняли антиунійну ненависть, притаманну колишньому царському самодержавству. Але якщо самодержавство дбало про усунення УГКЦ винятково як конкурента православ'ю, то політика комуністичної влади зумовлювалася комплексом інших за сутністю причин: виключення релігії із суспільного життя згідно марксистської парадигми; ворожими стосунками з Ватиканом як центром антикомунізму; сприйняття УГКЦ як «агента Ватикану» [1, с. 166].

Позбавлення духовних осіб громадянських прав, непомірне (п'ятиразове у порівнянні із представниками трудових категорій) оподаткування, залучення священиків до виконання обов'язкових громадських робіт, заборона священикам спілкуватися з віруючими у лікарнях та тюрмах, віднесення священнослужителів до категорії «нетрудових елементів» – далеко не всі засоби, якими послуговувалася радянська влада для приниження служителів церкви. Щоб запобігти безцеремонному втручання державних органів в церковні справи, обмежити тиск на священиків, митрополит А. Шептицький звернувся із скаргою безпосередньо до керівника республіки М. Хрущова. У листі від 3 вересня 1940 року він акцентував увагу секретаря ЦК КП(б)У на великих податках з духовенства, несплата яких тягнула до судового переслідування парохів. Усвідомлюючи критичність своїх вимог, митрополит закінчив лист в

дипломатичному тоні: «Глибоко пересвідчений, що це не є ані вашим наміром, ані наміром вашого уряду України, ані центрального уряду... А всі ми лояльно відносимося до Радянської влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір'я до неї» [2, с. 128]. Невдовзі розміри оподаткування священиків було дещо переглянуто в сторону зменшення.

Митрополит А. Шептицький послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. «Настала нова епоха, – писав він на початку жовтня 1939 р. у своєму пастирському зверненні «До духовенства». – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому законуві, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі» [3, с. 356–360].

В умовах заборони публічних виступів духовенства, що йшли у розріз з офіційною декларованою політикою комуністичних органів, невизначеності майбутнього самої церкви, А. Шептицький, незважаючи на реальну загрозу репресій, протестував проти радянської пропаганди безбожництва, втручання влади в релігійні і церковні справи. Митрополит усвідомлював шкідливість фанатичної пропаганди атеїстичних постулатів і тому вимагав від вірних стійкості у вірі.

У сучасній історіографії, присвяченій постаті та діяльності А. Шептицького (на це вказували М. Гайковський, В. Марчук, В. Пашенко та ін.), утвердилася думка, що саме завдячуючи його вмілому керівництву та безперечному авторитету, Греко–католицька церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків у передвоєнний період. Національно спрямована релігійна, політична, суспільна діяльність А. Шептицького перетворили його на одну з найавторитетніших постатей західноукраїнської спільноти і, водночас, політично вразливу, оскільки вона викликала пильну увагу органів радянської влади [1, с. 167].

Атмосфера, в якій приходилося проводити свою діяльність греко–католицькому духовенству, з кожним місяцем погіршувалася. Цікавими в цьому плані є свідчення греко–католицького священика Григорія Харчука про становище церкви та духовенства на периферії, зокрема, на Тернопільщині. Зазначаючи, що загалом «більшевицькі часи в парохії Кійданці з дочерного Романове село були страшні», що «більшевики під час свого побуту в парохії нікого не вбили... місцевого священика з парохіяльного дому не прогнали... оставили [йому] біля дому одноморговий город, котрів мусів сам управляти». Характеризуючи спробу проведення владою антирелігійних зібрань, очевидець зазначав, що ці заходи успіху не мали і ніхто з місцевих людей участі в них не брав. Щодо культових споруд, то церкви не закривали, але «треба було бути завжди обережним з відправою богослужінь в неділі і свята, а головню коли ходило о яку трудову ударну кампанію» [4, с. 164].

Частина духовенства була піддана арештам, ув'язненням або депортаціям, частина покидала свої парафії, переїздила у Львів, інші міста, або на території окуповані німцями. Наприкінці 1939 року А. Шептицький у листі до секретаря Східної конгрегації Ватикану кардинала Є. Тіссерана зазначав, що: «певне число

священиків, не маючи з чого жити та впадши в нервову депресію внаслідок паніки та загальної атмосфери, втекли з нашого регіону та перейшли на території, окуповані німцями. Таким чином єпархія втратила 30 священиків; ця еміграція продовжується і я даю дозвіл на виїзд з краю кожному, який вважає, що не може працювати під цим режимом» [5, с. 894].

Радянські спецслужби розгорнули активну роботу щодо вербування агентів серед духівництва. У таємному наказі НКВС УРСР «Про недоліки в агентурно-оперативній і слідчій роботі Управління НКВС Західних областей УРСР» від 13 листопада 1939 року органам НКВС наказувалося створювати спеціальну агентуру з релігійного активу для «розкладання і профілактичної роботи серед церковників» [6, с. 57]. Відповідні заходи на місцях не забарилися.

Наприкінці 1939 року УНКВС по Львівській області відкрило оперативну справу під назвою «Ходячие». Об'єктам цієї розробки приписували антирадянську діяльність, а також вороже ставлення до радянської влади та факту возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. В коло оперативних заходів потрапили митрополит Андрей Шептицький, архімандрит монастирів ордену Студитів Климентій Шептицький, архієпископ Йосиф Сліпий, єпископи І. Бучко, М. Будка, отці Л. Куницький, О. Ковальський, В. Лаба та інші (всього приблизно 50 осіб) [6, с. 67]. На цей час органи НКВС на Львівщині провели арешти ряду священиків УГКЦ.

Конкретизація стратегічного та оперативних завдань щодо роботи проти УГКЦ давалася в наказі Л. Берії «Про агентурно-оперативну роботу по антирадянських формуваннях серед католиків» від 8 лютого 1940 р. У ньому зазначалося, що «католицька церква останнім часом активізувала свою роботу в СРСР у напрямку залучення осіб з релігійного середовища у католицизм, з подальшим вербуванням для шпигунської та іншої антирадянської пропаганди на території Радянського Союзу», а також зазначалося, що існуючий стан агентурно-оперативних заходів органів НКВС проти католиків залишається на низькому рівні [6, с. 69]. Цим же наказом визначалася структура в системі НКВС, яка безпосередньо забезпечувала відповідну роботу – 2-й відділ Головного управління державної безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР та, відповідно, 2-гі відділи УДБ НКВС союзних республік. Керівники союзного і республіканського наркоматів внутрішніх справ та обласних управлінь зобов'язані були подавати у НКВС СРСР доповідні записки про стан агентурно-оперативної роботи по католицькому духовенству і «антирадянських формуваннях» серед католиків. Таким чином, боротьба проти релігійних організацій, підпорядкованих Ватикану, виходила за рамки суто антирелігійної, атеїстичної боротьби радянської держави, набуваючи форм боротьби з політичним противником методами і засобами політичної розвідки та контррозвідки. Узя репресивна структура СРСР зосереджувала свою увагу на заходах по локалізації з наступною ліквідацією діяльності такого супротивника.

Першим етапом цього плану став відбір та аналіз інформації про становище УГКЦ, її лідерів, сильні та слабкі місця церкви. Упродовж двох місяців в західних областях України працювала група відповідальних оперативних працівників УДБ НКВС УРСР, які вивчали релігійну ситуацію на місцях. За підсумками їхньої роботи

була підготовлена й відправлена в 2-й відділ ГУДБ НКВС СРСР доповідна записка, в якій зроблено аналіз церковної структури УГКЦ, характеристика чільних представників церковної ієрархії, внутрішні церковні течії та напрями. Згідно із отриманими оперативними даними церква на території західних областей складалася з трьох єпархій: Львівської, Станіславської і Перемишльської під управлінням митрополита А. Шептицького. Результатом вивчення релігійної ситуації в західноукраїнських областях став висновок про те, що УГКЦ залишається серйозним чинником впливу на свідомість західних українців, антирелігійна робота належно неорганізована, серед першочергових заходів визначено завдання посилення розкладницької роботи серед духовенства та віруючих [7, с. 126–130].

Внаслідок зростаючого тиску влади траплялися випадки відходу від унії віруючих, деякі священики полишили свої парафії. Через проведення заходів провокаційного характеру, щоб підірвати авторитет церкви, влада різними заходами домагалася виникнення сварок та загострення стосунків між священиками за парафії, прихожан, прибутки. Вищестоящі органи інформувалися про приклади розкладницької діяльності місцевими відділами НКВС.

У грудні 1940 року було складено, а в січні 1941 р. затверджено особисто Л. Берією план агентурно-оперативних заходів, спрямований на внутрішній розкол та ослаблення УГКЦ. Показовим фактом цього документу була кількісна інформація про структуру церкви – три єпархії, що об'єднували 2821 парафію, 11 монастирів і три монаші ордени (Василіан, Студитів, Редemptористів), де вказувалося на тенденцію зменшення кількості діючих церков і громад. Серед заходів, спрямованих на «розкладання» і підірив впливу церкви, були виділені наступні:

«1. Організація розколу уніатської церкви шляхом використання існуючих протиріч між прихильниками так званих західного і східного обрядів.

2. Дискредитація керівників уніатської церкви в очах віруючих шляхом оприлюднення фактів їх побутових суперечностей, порушення канонічних законів і зловживань в справах управління церковним майном.

3. Організації серед уніатів течії за відрив від Ватикану і створення «незалежної» уніатської церкви.

4. Активізація православних церковників на боротьбу за приєднання уніатів до православної церкви...» [6, с. 100–101].

Реалізація цих заходів значно ускладнила церковну діяльність, обумовлювала труднощі здійснення душпастирської місії, провокувала суперечки між священиками, духовенством та віруючими.

Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 7 листопада 1941 р. підсумував: «Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила повну руйну нашого бідного і знедоленого народу. Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 200 000. У моїй єпархії (Львівській – Н. К.) було вбито або померло у в'язниці 12 священиків, а в Перемишльській близько – 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священиків» [7, с. 23].

Та, незважаючи на жорсткі заходи комуністичних державних і репресивних органів, церква зуміла зберегти

свою ієрархію та структуру. Більшість священників залишилися вірними в своєму духовному покликанні.

Відповідь на питання, чому ж радянський режим не зумів ліквідувати УГКЦ у передвоєнний період, висловлена у листі митрополита А. Шептицького до папського нунція Ротти від 30 березня 1941 року. Митрополит відзначав, що більшовики не приховували свого устремління знищити церкву, однак робили це «уповільнено, оскільки боялися, щоб не збурило надто великого спротиву серед цілого загалу населення», також через побоювання громадської думки в Європі, а ще через те, що «не почувалися тут як вдома» [8, с. 49].

Що ж стосується відношення радянської держави до проблеми УГКЦ, то вона в цілому була половинчатою. Приєднавши західноукраїнські землі до складу СРСР, більшовицький режим розпочав здійснювати звичну для себе політику воєнничого атеїзму і безбожництва, намагаючись звунити суспільну діяльність УГКЦ та інших релігійних організацій. В умовах Західної України УГКЦ як релігійно-церковна організація мала розвинену структуру і релігійну інфраструктуру. Тому обмеження часу не дозволила правлячому режиму повністю ліквідувати її. Перепоною цьому були і суб'єктивні чинники:

- постать глави УГКЦ – митрополита А. Шептицького;
- консолідованість вищих ієрархів і духовенства;
- широка суспільна підтримка церкви з боку місцевого населення.

Оскільки атеїстична агітація та пропаганда не мали помітного успіху, влада у звичний для себе спосіб залучила до боротьби з УГКЦ репресивні органи, які з кінця 1939 року розпочали планомірну роботу по ослабленню і розколу церкви як організації, політику тиску, шантажу та репресій стосовно духовенства з метою залякати та підпорядкувати своєму впливу греко-католицьке духовенство. Незважаючи на часткові успіхи в цьому напрямі, владі загалом не вдалося встановити контроль над УГКЦ, підірвати її суспільний авторитет, підпорядкувати греко-католиків Московському патріархату Російської православної церкви.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянської західноукраїнських земель / Людмила Бабенко // Україна і Ватикан. – Івано-Франківськ – Київ, 2008. – Вип. I. – С. 165–171.
2. Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балога та ін.]. – Ужгород, 2000. – 344 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899–1944. – Кн.1: Церква і суспільне питання. – Львів: Місіонер, 1998. – 570 с.
4. Культурне життя в Україні. Західні землі. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.1: 1939–1953. – 748 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944. – Львів. – Т.2; Кн.2: Церква і суспільне питання. – 1998. – 940 с.
6. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т.1. – 920 с.
7. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). – Київ, 2005. – 480 с.
8. Бошорків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Бошорків. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.

References

1. Babenko L. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj na zlami suspil'no-politychnyh al'ternatyv pochatkovogo periodu radjanyzaczii' zahidnoukrai'ns'kyh zemel' / Ljudmyla Babenko // Ukrai'na i Vatykan. – Ivano-Frankivs'k – Kyi'v, 2008. – Vyp.I. – S.165–171.

2. Vozz'jednannja: zb. arhivnyh dokumentiv i materialiv (traven' 1944 – sichen' 1946) [uporjad., przedmova ta pokazzhchyky O. D. Dovganycha ta in.; red. kol.: V. I. Baloga ta in.]. – Uzhgorod, 2000. – 344 s.

3. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj. Zhyttja i dijtal'nist': dokumenty i materialy. 1899–1944. – Kn.1: Cerква i suspil'ne pytannja. – L'viv: Misioner, 1998. – 570 s.

4. Kul'turne zhyttja v Ukrai'ni. Zahidni zemli. – K.: Naukova dumka, 1995. – T.1: 1939–1953. – 748 s.

5. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj: Zhyttja i dijtal'nist': dokumenty i materialy 1899–1944. – L'viv. – T.2; Kn.2: Cerква i suspil'ne pytannja. – 1998. – 940 s.

6. Likvidacija UGKC (1939–1946): dokumenty radjans'kyh organiv derzhavnoi' bezpeky – K.: PP Sergijchuk M. I., 2006. – T.1. – 920 s.

7. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj u dokumentah radjans'kyh organiv derzhavnoi' bezpeky (1939–1944 rr.). – Kyi'v, 2005. – 480 s.

8. Boščurkiv B. Ukrai'ns'ka Greko-Katolyc'ka Cerква i Radjans'ka derzhava (1939–1950) / B. Boščurkiv. – L'viv: Vyd-vo UKU, 2005. – 268 s.

Kontsur-Karabinovyh N. M., candidate of historical sciences, associate professor of history and political science, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine, Ivano-Frankivsk), Kontsur@i.ua

The regularities of Andrej Sheptytsky as the head of the Ukrainian Greek-catholic church relation with the soviet authorities

The article examines the way metropolitan Andrej Sheptytsky stayed proponent of the rights of the Ukrainian Greek-catholic church. He didn't swear alliance to the Polish officials of the time and advocated the tenets of the Ukrainian Greek-catholic church even after the Western Ukraine became a part of the Soviet Ukraine.

Keyword: Ukrainian Grek-catholic church, metropolitan, regime.

Концур-Карабинович Н. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и политологии, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (Украина, Ивано-Франковск), Kontsur@i.ua

Образ главы УГКЦ – митрополита Андрея Шептицкого в антицерковной политике советской власти

На широчайшем фактологическом материале анализируется состояние УГКЦ на этапе восстановления советской власти. Анализируется роль митрополита А. Шептицкого, который отстаивал честь Украинской греко-католической церкви.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, митрополит, режим.

* * *

УДК 94(477)

Мараєв В. Р.,
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України (Україна, Київ), VladlenMarayev@ukr.net

РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО У 1917–1921 РР.

Досліджується вивчення відносин України і Війська Донського 1917–1921 рр. російськими дослідниками – представниками емігрантської, радянської і сучасної російської історичної науки. Метою статті є аналіз російської історіографії теми, виокремлення найбільш і найменш вивчених російськими істориками аспектів, визначення перспектив подальших досліджень. Встановлено, що відносини України і Війська Донського у 1917–1921 рр. перебували і досі залишаються на периферії інтересів російських науковців. Лише часткове висвітлення отримали політичні і військові аспекти двосторонніх відносин, при практично повному ігноруванні торговельно-економічних. Стан розробки теми в сучасній російській історичній науці є недостатнім і вона потребує подальшого вивчення. Перспективи ґрунтовного дослідження відносин України і Війська Донського 1917–1921 рр. є дуже хорошими, оскільки саме в архівних установах Російської Федерації зберігається значний масив документів з теми.

Ключові слова: російська історіографія, історична наука, Україна, Військо Донське, міжнародні відносини.

Історіографія відносин України і Війська Донського за доби революції 1917–1921 рр. налічує уже майже століття. Природно, що найбільший інтерес до цієї теми виявили